

ESEJ O IDENTITETU

Samedin KADIĆ

*Korist od poezije u tome je što nas ona podsjeća
kako je teško ostati ista ličnost,
jer je naš dom otvoren, u vratima nema ključa,
a nevidljivi gosti ulaze i izlaze.*

Czeslaw Milosz

Neke radosti skrivam čuvajući ih samo za sebe: nije mi potreban saučesnik u njima, a one čine bit mog bića i ono najbolje u meni. Ako mi posljednja slika bude sjećanje na moje jacijske odlaske u džamiju, znat ću da sam imao bogat i sretan život. Počinjem osjećati škrtost u toj svojoj radosti, i neku ludu, naivnu sujetu. Koliko ljudi na ovoj planeti ima tu sreću da odlazi kroz noćnu tišinu u džamiju, dok svijet obavija tama, da smireno korača ulicama predgrađa, nadsvođenim još uvijek mladim nebom, i da stoji pred Bogom, svodeći pred Njim račune?

Dok izlazim iz kuće s kišobranom i zakopčanim kaputom, razmišljam kako svaki dan izlazim jednu minutu kasnije, ovisno o duljanju dana, i odmah mi se u svijesti javlja Putrihov crtež Imanuela Kanta. On je imao neku patološku odanost vremenskoj preciznosti prema kojoj je ravnao svoje šetnje. Tuga je to: mi muslimani smo došli na onu tačku kad islam

prepoznamo kod nemuslimana, kad moramo pogledati u tuđe lice da bismo prepoznali vlastite pobjegle crte na njemu.

Od djetinstva koračam istim ulicama, klanjam u istoj džamiji, i sada već shvatam: ove jacijske šetnje postale su moja granična situacija na kojoj sagledavam prošlo i slutim buduće: život se događa između noćnih šetnji, od jacije do jacije.

I noćas sam, evo, pošao po ono svoje najbolje. Proljetna, tek zatravljena i zalistala noć. U jednoj avliji, usijana baklja jorgovana, obavijena gustim abažurum prašine, miriše do svemira. Sasvim blizu, tu, iza labirinta taraba, usamljeni fazan krešti bolom samoće.

U džamiji, sve poznato. Gledam ljude koji desetljećima dolaze na vaktove, ali kad ih se upita zašto su muslimani, samo šute. Razmišljam, možda sam i ja jedan od njih.

Odmah po dolasku u kuću palim računar i skiciram svoje malo životno i čitalačko iskustvo. Moram jasno sebi reći zašto sam musliman, ne smijem dopustiti da se određujem samo po emociji. Zapisujem...

*

Prva poteškoća sa identitetom nije u drečavoj kompleksnosti svijeta ili u nedostatku puteva i sredstava, već u sumnjivom pojmu identiteta samog. Mogu li znati ko sam? Je li identitet u svom stabilnom etimološkom značenju uopće moguć? Po kojim kriterijima se identitet određuje? Na kraju, zašto mi je znanje o identitetu ikako potrebno? Pitanje o identitetu i nije baš novo i prisutno je s varijacijama u svim starijim i novijim filozofskim tekstovima. Ali, mene nije sramota postaviti ga iznova, za sebe, ne želeći čak ni potvrđivati svoju pobunu prema filozofskom akademizmu koji osigurava sve što se tiče života i glupavom scijentizmu koji obezvrjeđuje sve što se tiče čovjeka.

Očito je već u početku da identitet sadrži nekakvu stalnost, jednakost, konstantnost, stabilnost. Ostanemo li vjerni etimologiji, identitet je samo tamo gdje se čovjek s odlučnom trajnošću izjednačuje sa samim sobom. Čovjek s identitetom ostaje trajno dosljedan sebi. On je jednak sebi. Tradicionalno poimanje identiteta tako veliča ljude s identitetom: oni su čvrsti, jaki, istovjetni, uvijek jednaki sebi. Bojim se da je etimologija i logika odvela govor o ljudskom identitetu u pogrešnom, utopijskom pravcu. Kako ja mogu biti jednak sa sobom ako imam slobodu koja mi omogućava bezbroj različitih izbora, bezbroj samopodešavanja i transformacija? Svaki od izbora sadrži i mogućnost promjene moje trajnosti. Ako sam bio nevjernik i postao vjernik, znači li to da sam iznevjerio sebe, da više nisam jednak sebi? Konačno, čemu ja mogu biti jednak, gdje mi je referentna tačka?

Možda je tradicionalni govor o identitetu neosmišljeno postavio polugu na Euklidovu tačku koje u stvarnosti nema? S čim da se upoređujem kada ništa ne mogu pouzdano tvrditi, kad za sve govorim *ako Bog da*, i kad mi je srce podložno općenito nepredvidljivim preobražajima? U jednom hadisu, Muhammed, alejhi selam, obavještava nas o ljudima koji cijeli život idu prema džennetu i skončaju u džehennemu i onima koji čitav život propadaju prema džehennemu i završe u džennetu. Potencijalno, svaki od nas može se svrstati u

obje ove grupe. Jesu li džennet i džehennem moj identitet?

Tako počinjem sve manje vjerovati u mogućnost ovosvjetskog identiteta. Ja ne mogu znati ko sam: nemam se sa čim uporediti. Dozivam u sjećanje aluziju iz Jungove škole: kad muslimani na hadžu dodiruju crni kamen, oni, zapravo, dodiruju svoju vlastitost. Osobine ovog kamena su da nije kockast, neravan je i crn, a sam kamen je simbol nečega ekstremno iracionalnog. To da nije kockast znači da nije logičan, to da je crn znači da je nejasan. Jungovu metaforu ne interpretiram na način da je moja bit u iracionalnom koliko u negaciji identiteta. Ja sam crn, nepravilnog oblika, iracionalan. Ne mogu se definirati.

Govor o identitetu je često bio govor o ličnosti. Silne definicije koje učimo u školama, do kojih se dolazilo različitim metodama i *testovima*, pokazuju čovjekovu nemoć da se definira. Nema definicije ličnosti koja bi uspjela izići iz okvira tautologije. Freud, veliki psiholog i jedna od najgenijalnijih figura u povijesti, nikad nije definirao ličnost. Stvorio je složen sistem, vršio istraživanja, govorio o dimenzijama ličnosti, ponudio nove pristupe, ali nema neke Freudove definicije ličnosti: čovjek je to i to. Slučajno?

S druge strane, filozofi su u svojoj tradicionalnoj sujeti definirali i objašnjavali. U djelu *Filozofska antropologija*, Erich Rothacker nabraja najpoznatije takve definicije, kao: *životna iskustva koja su formulirali ljudi na osnovu pravog životnog iskustva, na osnovu shvatanja koje je nešto što je dublje od običnog čulnog iskustva*¹:

Čovjek je dvonožno biće bez perja (Platon).

Zoon politicon (Aristotel).

Animal rationale mortale (Augustin).

Čovjek je najslabija trska, ali trska koja misli (Pascal).

Čovjek je the tool making animal (Franclin).

1 Erich Rothacker, *Filozofska antropologija*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985., str. 15

Čovjek je bolesna životinja (Nietzsche).

Sve je dobro kad iziđe iz ruku Tvorca, sve degenerirano u rukama čovjekovim (Rousseau).

Čovjek ne može dugo izdržati u svijesti ili u svjesnom stanju; on mora opet pobjeći u nesvjesno, jer tamo živi njegov korijen (Goethe).

Svaka od ovih definicija određena je povijesno-kulturnom pozadinom.² Naše vrijeme, recimo, određuje čovjeka kao *potrošača*.

Savremena antropologija proširuje horizonte znanja o čovjeku koristeći se nagomilanim iskustvom različitih naučnih disciplina. Ona nas obogaćuje mnoštvom novih informacija o nama samim, o našoj fiziologiji i psihologiji, ali nam ne odgovara na ono temeljno Kantovo pitanje.³ Antropološke teorije kao da više i ne tragaju za odgovorom, prepuštajući to teologiji i fundamentalnim ontološkim teorijama te se uglavnom fokusiraju na problem nastanka kulture.⁴

2 Bilo bi zanimljivo ovim autorima dodati nekog umjetnika. Ali, umjetnici ne definiraju. Tajna umjetnosti slijedi iz tajne čovjeka, čudnovatosti njegovog lica. Umjetnici samo slikaju te facijalne ekspresije.

Ja svoj predmet ne mogu zaustaviti; on se zbunjeno tetura, u nekom prirodnom pijanstvu. Ja ga hvatam onakvog kakav je trenutno, u času kad se njime bavim. Ja ne slikam biće. Ja slikam prelaženje: ne prelaženje iz jednog doba u drugo ili, kako narod kaže, obnavljanje svake sedme godine, već iz dana u dan, iz časka u časak. Moram svoju historiju prilagoditi trenutku... Kad bi moj duh mogao stati na čvrsto tlo, ja sebe ne bih ispitivao, ja bih sebe riješio, ali on je uvijek u izgrađivanju i na ispitivanju. (Mishel de Montegn, Ogleđi, Izdavačko preduzeće Rad, Beograd, 1977., str 119)

3 U kultnom antropološkom djelu *Položaj čovjeka u kosmosu*, Max Scheler polazi od kritike tri osnovna misaona kruga evropskog čovjeka, *tri idejna kruga*, koja odgovaraju na pitanje o biti čovjeka, a koja su izrasla sa područja teologije, tradicionalne filozofije i prirodno-znanstvenih otkrića. Uprkos postojanju *tri antropologije*, ipak *ni u koje vrijeme povijesti nije čovjek sam sebi postao tako problematičan kao u sadašnjosti* (Max Scheler, *Položaj čovjeka u kosmosu*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987. str. 12).

4 Helmuth Plessner daje veoma zanimljivu teoriju o nastanku kulture. Po njemu, čovjek je *konstitutivno bezavičajno biće* koje, za razliku od životinja, nema svoga

Ako je ličnost socijalna kategorija, može li se, onda, i identitet izboriti ili oblikovati u interpersonalnoj ekumeni? Je li moguće do identiteta doći svrhovito i svjesno? Definicija neke ličnosti je uvijek određenje nečeg posebnog za tu ličnost po čemu se ona razlikuje od drugih. *Definirati sebe znači otkriti šta je značajno u našoj razlici u odnosu na druge.*⁵ Ako je ličnost sam odnos prema drugima u socijalnoj situaciji, onda je identitet sam odnos prema sebi, (a on je savršeno otvoren) - moja odgovornost i moje samopoštovanje. Tu se javlja problem autentičnosti: je li moguće biti autentičan u značenju *čist od tuđih uticaja* kad nemamo načina da steknemo iskustvo (i svoj lik) osim kroz dijalog i susrete sa svijetovima. Geneza čovjekova identiteta je bitno dijaloška. Pa čak i kod askete ili pustinjaka, identitet se gradi kroz dijalog, s Bogom, s mrtvima i napuštenim živima. *Potpuni ljudi, sposobni da definiramo sebe, a tako i da definiramo identitet, postajemo kroz usvajanje bogatih jezika izražavanja.*⁶ Identitet je ontološki vezan za priznanje koje dolazi od onog drugog.⁷ Pogrešno priznavanje od drugoga može imati razorne posljedice.⁸ Ali, to samo potvrđuje da je identitet varijabilna kategorija: on ovisi o mnoštvu faktora i neprestano se izgrađuje u mediju duha. Ako se identitet izgrađuje kroz praksu, onda se konačni identitet može sagledati tek kad se ta praksa okonča.

Teolozi S. Kierkegaard i M. Heidegger nisu tako brzopotezni u definiranju čovjeka. Nijedan od njih ne određuje čovjeka kao nekog ko je trajno istovjetan sebi. Školsko određenje egzistencijalizma kao favoriziranje egzistencije

centra. Kao ekscentrično biće, on koji nije u ravnoteži, koji je bez mjesta, bez vremena, stojeći u ničemu, konstitutivno bez zavičaja, mora «nešto» «postati», mora sebi tu ravnotežu - stvoriti. Čovjek postiže ravnotežu u kulturi, stvarajući i proizvodeći; kultura nastaje iz ove ekscentrične pozicije čovjeka. (Helmuth Plessner, *Stupnjevi organskog i čovjek*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981., str. 375-419)

5 Charles Taylor, *Bolest modernog doba*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1995. str. 35

6 Ibid. str. 36

7 Charles Taylor, *Politika priznavanja*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1995. str. 5-10

8 Ibid. str. 6

nad esencijom pogađa temu: napušteno je definiranje čovjeka kao stabilnog, istovjetnog, stalnog bića, a pažnja usmjerena neusidrenoj, vremenitoj, bezavičajnoj čovjekovoj egzistenciji.

Čovjek je duh. Ali šta je duh? Duh je vlastito ja. Ali šta je vlastito ja? Vlastito ja je odnos koji se odnosi prema sebi, ili u odnosu to se on odnosi na samog sebe; vlastito ja nije odnos nego vraćanje na samog sebe. Čovjek je sinteza beskonačnosti i konačnosti, prolaznosti i vječnosti, slobode i nužnosti, ukratko – sinteza. Sinteza je odnos između dva činioca. Sa tog stanovišta, čovjek još nije vlastito ja.⁹

Martin Heidegger¹⁰ u eseju *Pojam vremena* piše: *Ali, kako da se spozna to biće u svojem tubitku, prije negoli mu dođe kraj? Jesam li ja ipak sa svojim tubitkom svagda još na putu? On je svagda još nešto, što još nije na kraju. Na kraju, ako tako jest, on upravo više nije. Prije toga kraja, on nikad nije navlastito ono što može biti; a ako jest, onda on više nije.¹¹*

Identitet dolazi na kraju, to je finalna suma jedne subjektivne prakse - ako stvari gledamo kao vjernici. Sudnji dan je vrijeme otkrivanja identiteta - Dan kad će svi vidjeti svoje pravo lice. Ali, na ovom svijetu, identitet je sama borba i sam put. Ja moram vjerovati da sam vjernik, ali

9 Seren Kjerkegor, *Bolest na smrt, Plato*, Beograd, 2000., str. 41

10 Moglo bi se reći da cijeli *Bitak i vrijeme*, eksplicitno ili implicitno, govori o čovjekovom identitetu. Je li tubitak definicija čovjeka? Ali, kakva je definicija *tubitak*? I šta nam ona kazuje. Prije će biti da je riječ o opisu, a ne definiciji.

*Tubitak je biće koje sam uvijek ja sam, bitak je uvijek moj. To određenje pokazuje ontološko ustrojstvo, ali samo to. Ono, ujedno, sadržava ontički - premda grubo - podatak da je to biće uvijek neko Ja i ništa drugo. Odgovor na pitanje o Ko nadaje se iz samog Ja, iz «subjekta», iz «ličnosti». Ko jest ono što se u mijenjanju raznih ponašanja i doživljaja održava kao Identično i pri tome se odnosi na tu raznovrsnost (Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme, Naprijed*, Zagreb, 1985., str. 130). Prema Heideggeru, to Ko tubitka je uglavnom određeno onim Se, javnošću i svakidašnjim mnijenjem. A u tome Se, tubitak je izgubio sebe.*

11 Martin Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*,. *Naprijed*, Zagreb, 1996. str. 51

stalno moram imati u vidu sveopću (pa i moju) nestalnost, zbog čega ne smijem popustiti u samoispitivanju. U životu mora biti neka linija koja se provlači kroz sve situacije. Makar ta linija bila samo želja, ili uzdah.

*

Ako ne mogu definirati sebe, ako mi je vlastiti identitet nedokučiv, kako da, onda, objasnim sebi zašto sam musliman? Mogu stvari objašnjavati genetski, ali to vonja na poniženje.

Međutim, ako je islam sinonim nepomućene ljuske prirode i života, onda se on opire svakoj definiciji. Život je otvorenost i islam je otvorenost. Suprotno biti islama, historija muslimanske civilizacije obiluje definicijama i određenjima. Ali, musliman može biti samo musliman i ništa više. On ne može biti neki specifični musliman koji preferira ovu ili onu *dimenziju*, koji u duhovnom oblači neki poseban dres. Čitava ta saga o dimenzijama totalni je promašaj. Musliman je onaj koji vjeruje i čini dobro - to je njegova jedina definicija. Islam, naprosto, ne trpi definiciju. Fundamentalni islamski zakoni su samo prirodni okvir za jedan duh koji je odabran, i koji ima blagodat da se odnosi prema svijetu. Taj duh, čije je početno tlo islam, mora ostati do kraja otvoren i nedefiniran. Vjerujući u beskrajnog Boga, on se odriče svake definicije koja uvijek sužava alternative i iskustva. On, musliman, ni po čemu nije poseban. U predgovoru za drugo izdanje *Propasti Zapada*, Spengler je zapisao briljantnu misao: *Ko definira, taj ne poznaje sudbinu.*¹² Ova misao bi se mogla i ovako izraziti: Ko definira, taj drhti od straha i reducira svoj život na malu, zasjenčenu odaju s navučenim zastorima.

Definicija je idol. Zato, kad muslimani definiraju, uvijek se udaljavaju od islama.

Otkud potreba za definicijom? Definicije se javljaju onda kad ljudska priroda ne može izdržati teret otvorenosti i slobode. Definicija je nužno isključiva samim tim što je definicija.

12 Oswald Spengler, *Propast Zapada, Književne novine*, Beograd, 1989., str. 31

Ekskluzivizmi, parohijalnosti i redukcionizmi počinju definicijom.

Ali, musliman mora živjeti otvorenost po svaku cijenu. Svrha njegovog života nije bezlično, neispunjeno, prosječno prebivanje u definiciji, već sticanje iskustva. Kur'an nam kazuje o Sudnjem danu i pravednoj Vagi: uspjet će samo oni čije djela budu teška. Kako će doći do ove potrebne težine onaj ko je spavao u definiciji? Zato, da bi se steklo iskustvo i potrebna težina, treba odlaziti u svjetove i biti otvoren za dolazak svjetova. To iskustvo omogućuje konstrukciju vlastitih stavova o svijetu. One početne, okvirne istine islama, musliman mora doživjeti kroz komunikaciju, kroz iskustvo. On se buni jedino kad je napadnuta ona temeljna struktura prirode i moralni supstrat čovjeka.

Islam je, dakle, bezimen, beskonačan i kozmopolitski. (On je kao *tao*: beskrajna, bezimen, savršeni pokrivač različitosti.) Islam ne negira ime postignuto definicijom, on na njega gleda s tolerantnom blagonaklonošću, ali islam je iznad svakog imena. U situacijama kad ime postane kriterij, na pozornicu stupa represija i totalitarizam.

Međutim, čovjek teško podnosi život bez definicije i imena. On je, zapravo, osuđen na ime. Kako izmiriti sveto bezimeno i ime? Tako što će se jasno reći da je bezimeno iznad imena. Islam je bezimen i mogu biti ponosan što sam musliman. Ko smije imati šira prsa od mene?

Hadis koji se bavi definicijom: Koja od sedamdesetak ummetskih frakcija će unići u džennet? Možda je odgovor jednostavan. Riječ je o muslimanima: onim bez definicije.

*

Dakle, ja sam musliman jer vjerujem u jednog i beskrajnog Boga i zato što ne primam na sebe nijednu drugu definiciju osim da vjerujem u jednog i milostivog Boga, Kojeg mi je zabranjeno *trpati* u predodžbu ili pojam. Ljudi skloni klasifikacijama taj oblik vjerovanja nazivaju monoteizmom. Šta je to monoteizam?

Od mnogih mišljenja o monoteizmu, izdvajam jedno - pripadnika brahmanske kaste i bivšeg indijskog predsjednika Radhakrishana:

Monoteizam je neizbježan u svakoj ispravnoj koncepciji Boga. Vrhovni može biti samo jedan. Mi ne možemo imati istovremeno dva vrhovna i neograničena bića. Jer, svuda se nametalo pitanje je li jedan bog stvoren od drugog. Stvoreni bog uopće nije bog...

Ako raznovrsnost u pojavama prirode pretpostavlja mnoge bogove, zar jedinstvo prirode ne zahtjeva jednog jedinog Boga, Koji bi obuhvatio sve što postoji? Povjerenje prema zakonu prirode znači vjeru u jednog Boga. Napredak ove koncepcije uključuje paralizu sujevjerja.¹³

Moja vjera tako ima formu beskrajna i uči me da ne drhtim pred slobodom. Musliman prakticira vjeru prvog čovjeka, koji je, tužan i usamljen, stajao pod beskonačnim nebom i divio se beskrajnoj širini što je preplavila njegov pogled, i njegovo srce. Svaka totalitarna definicija je sužavanje ovog beskrajna.

*

Čovjek ispisuje svoje lice; iluzija je i stvar kosmogonije, misao da sazriježda čuvaju naš lik. Yeatsov stih, koji kao moto koristi H.L. Borges u priči *Biografija Tadea Isidora Krusa: I'm looking for the face I had Before the world was made (The Winding stair)*, ilustrira tek pjesničku sklonost mistici i milozvučnoj simbolici: čovjek, naprosto, nije imao lice prije stvaranja svijeta. Slično je i u zenu kojeg njegovi učitelji definiraju kao *naše originalno lice, prije nego što su naši roditelji bili rođeni*.

Sudbina nije uopće ljudska kategorija; ne treba miješati perspektivu Boga s perspektivom čovjeka koji poznaje svoj ishod. Kur'an je kompilacija ove dvije perspektive, neki ajeti šapuću Božiju perspektivu, ali je, većinom, riječ o ljudskoj vizuri: redovi o trudu i radu, o mucu i slasti, o dobrim djelima, upućuju na atropološki

¹³ Sarvepali Radakrišnan, *Indijska filozofija I*, Nolit, Beograd, 1964., str. 61

aspekt.¹⁴ A taj aspekt nam govori jedno: čovjek je autor svog identiteta komunicirajući s drugima u mediju morala. Taj krajnji identitet bit će ispitivan na Sudnjem danu.

U epilogu za zbirku kratkih priča pod simboličnim imenom *El-Hacedor (Stvaralac)* H.L. Borges ispisuje: *Čovjek riješi da nacрта svijet. Tokom godina ispunjava prostor ucrtavajući pokrajine, kraljevstva, planine, zaljeve, brodove, ostrva, ribe, kuće, instrumente, zvijezde, konje i ljude. Pred smrt otkriva da taj strpljivi labirint linija ocrtava njegov vlastiti lik.*

Identitet je uvijek mogućnost; ne radi se ni o kakvom transcendentnom odabiru ili misterijskom članstvu. Nema *apriori* muslimana. Islamski identitet koji osjećam u srcu i na koži, legura je one idealne islamske dispozicije i ove realno-djelatne, konkretno-moralne. Musliman mora dokazivati svoju vjeru, sam sebi mora izgraditi islamski identitet. On mora do kraja izdražati napetost dunjaluka, surovost ignorancije o vlastitom licu.

*

Noćas ću leći spokojan. Konačno sam učinio prvi korak u raskidanju s definicijama. Uložio sam napor da stvari prestanem gledati kao oduvijek i zauvijek dane. Prestao sam gledati islam magijski, trivijalno, definicijski. Samo još molim Milostivog da me počasti da budem bezimen kad vlada teror imena, hrabar pred slobodom, otvoren da idem u svjetove i otvoren za dolazak svjetova. Bože, daj da se ne zastidim svog lica na Sudnjem danu. Želim živjeti i umrijeti bez definicije.

---

14 Proturječnost (vjere u fatalizam i imperativa truda) o kojoj se govori u protestantskom kontekstu, posljedica je srazmjeravanja disparatnih perspektiva